

ENTELEKTÜEL

-Sürgün, marjinal, yabancı-

Edward SAİD

Ayrıntı Yayınları

-Özet-

SUNUŞ

Entelektüel bireyin hangi partiye yakınlık duyarsa duysun, hangi ülkeden gelirse gelsin ve kendini aslen neye bağlı hissederse hissetsin, insanların çektiği acılar ve yaşadığı baskılar konusunda belli doğruluk standartlarından şaşmaması gerektiğini söylemeye çalıştım, konferanslarımda. Nabza göre şerbet vermek, konuşulması gereken yerde susmak, şovenist kabadayılıklara, tantanalı döneçlik ve günah çıkarma törenlerine rağbet etmek bir entelektüelin kamusal rolüne en çok gölge düşüren tavrıdır.

Entelektüel mümkün olduğunca geniş bir halk kesimine seslenir (onları küçümsemez), bu kesim onun doğal muhatabıdır. Carey'nin dediği gibi, bir bütün olarak kitle toplumu değildir entelektüelin meselesi; kamuoyunu (bu yüzyılın başlarında allame Walter Lippman'ın tarif ettiği şekillerde) biçimlendiren, onu konformistleştiren, iktidardaki bir avuç çokbilmiş güvenmeye teşvik eden uzmanlar, eş-dost grupları, profesyoneller, düzen adamlarıdır. Düzenin adamları belli çıkarları gözetirler, oysa **entelektüeller şovenist milliyetçiliği, şirketleşmiş düşünce müsveddelerini ve sınıfsal, ırksal ve cinsel imtiyazları sorgulayan kişiler olmalıdırlar.**

Çoğunlukla başkalarının gerçekliğini görmemizi engelleyen birer perde işlevi gören, yetiştirdiğimiz ortamın, sahip olduğumuz dilin ve milliyetin sağladığı ucuz kesinliklerin ötesine geçebilme riskini göze alabilmek demektir evrensellik. Aynı zamanda dış politika, toplumsal politika gibi meseleler söz konusu olduğunda insan davranışları için tek bir standart arama ve buna uyma çabası demektir. Sözelimi bir düşmanın durup dururken bir şiddet eylemine girişmesini kınıyorsak, hükümetimiz kendisinden daha zayıf bir ülkeyi işgal ettiğinde de aynı şeyi yapabilmeliyiz.

Hepimiz bir toplumda yaşıyoruz; kendi dili, geleneği ve tarihi olan bir milliyetin mensuplarıyız. Entelektüeller bu fiili durumların ne ölçüde kölesi, ne ölçüde düşmanıdırlar?

Aynı şey entelektüellerin kurumlarla (akademi, mesleki örgüt) ve zamanımızda entelijansiyayı olağanüstü ölçüde kendi saflarına katan dünyevi iktidarlarla olan ilişkisi için de geçerlidir. Sonuç, Wilfred Owen'ın belirttiği gibi, **"mürekkep yalamışların, tüm halkı bir kenara itip/devlete bağlılıklarını ilan etmeleri"** olmuştur. Nitekim entelektüelin asli görevi bence bu tür baskılar karşısında görece bağımsızlığını koruma arayışına girmektir. Entelektüeli sürgün ve marjinal olarak, amatör olarak, iktidara karşı hakikati söylemeye çalışan biri olarak nitelememin nedeni de budur.

Entelektüelin yabancılığını vurgularken, bir şeyleri değiştirme imkânlarına set çeken olağanüstü güçlü toplumsal otoritelerin -medya, hükümetler, büyük şirketler vs.- oluşturduğu ağ karşısında kişinin kendisini genellikle ne denli güçsüz hissettiğini belirtmek istiyordum. Bu otoritelere bilerek, kasten ait **olmamak** çoğu kez, dolaysız bir değişim yaratamama ve ne acıdır ki, bazen kimsenin farkında olmadığı bir dehşete şahadet eden bir tanık rolüne mahkûm olmak anlamına geliyor.

Baldwin ve Malcolm X gibi kişilerin, entelektüelin bilinci konusundaki tasarımlarını en çok etkileyen çalışma tarzını örneklediklerine şüphe yok. Birilerinin suyuna gitmeye değil muhalefete adanan bu ruh, beni etkiliyor; seslerini duyuramayan, hiçbir imtiyazları olmayan gruplar adına yürütülen mücadele giderek çetinleşirken entelektüel hayatın romansı da, ilgi çekiciliği de, meydan okuyuşu da ancak muhalefet etmekte bulunabiliyor çünkü. Filistin siyasetiyle uzun yıllar aktif olarak ilgilenmiş olmam bu duyguyu daha da yoğunlaştırıyor. Batı'da da Arap dünyasında da sahip olanlarla olmayanlar arasındaki uçurum, gün geçtikçe derinleşiyor; bu da iktidar konumundaki entelektüeller arasında gerçekten ürkütücü boyutlara varan tuzukuru bir umursamazlık yaratıyor. Son birkaç yıldır pek rağbet gören Fukuyama'nın "**tarihin sonu**" tezi ya da Lyotard'ın "**büyük anlatıların ortadan kalktığı**" iddiası kadar doğruluktan ve çekicilikten uzak ne olabilir? Aynı şey Yeni Dünya Düzeni ya da "**uygarlıkların çatışması**" gibi akıl almaz kurgular uyduran kalın kafalı pragmatistler ve sözüm ona gerçekçiler için de söylenebilir.

Yanlış anlaşılmasın. Entelektüellerin gülme özürülü, sürekli şikâyet halinde insanlar olması falan gerekmiyor. Noam Chomsky ya da Gore Vidal gibi ünlü ve enerjik muhalifleri düşünmek bunun ne kadar yanlış olduğunu göstermeye yeter. Kişinin değiştirme gücüne sahip olmadığı üzücü bir duruma tanıklık etmesi hiç de monoton, renksiz bir faaliyet değildir. Foucault'nun deyimiyile "**amansız bir vukuf**"u, alternatif kaynakların taranmasını, gömülmüş belgelerin gün ışığına çıkarılmasını, unutulmuş (ya da terk edilmiş) tarihlerin diriltmesini gerektirir tanıklık etmek. Dramatiklikten ve isyankârlıktan nasibini almış olmayı, çok nadir ele geçen konuşma fırsatlarını çok iyi kullanıp dinleyicinin dikkatini çekebilmeyi, hasımlarından daha iyi espriler yapıp daha iyi tartışmayı içerir. Ne koruyacak makamları ne de başında nöbet tutup gücüne güç katacakları toprakları olan entelektüellerde bazılarını çok rahatsız eden bir şeyler vardır; kendini beğenenleri de yok değildir; ama daha çok kendileriyle dalga geçerler mesela, lafi eveleyip gevelemektense dobra dobra konuşurlar. Ama şu gerçekten kaçış yoktur: "**Kendilerini böyle gören entelektüellerin ne yüksek mevkilerde eş dostları, ne de resmi makamlarda itibarları olur. İnsan yalnız kalır, doğru; ama her zaman sürüye uyup mevcut duruma hoşgörü göstermekten iyidir yalnızlık.**"

Entelektüel bugün neyi temsil ediyor peki?

Bence bu soruya verilen en iyi ve en dürüst cevaplardan biri, tutkulu bir toplum anlayışına ve düşüncelerini lafı dolandırmadan, son derece etkileyici bir biçimde ifade etme yeteneğine sahip, bağımsızlığına çılgınca düşkün bir entelektüel olan Amerikalı sosyolog C. Wright Mills'e aittir. Mills 1944'te, bağımsız entelektüellerin önünde ya marjinalliklerinin sonucu olarak umutsuz bir güçsüzlük duygusuna kapılma ya da kendi başlarına sorumsuzca kararlar veren düzen adamlarından oluşan görece küçük bir gruba mensup olup kurumların, şirketlerin ya da hükümetlerin saflarına katılma seçenekleri olduğunu yazmıştı. Bir enformasyon sanayiinin "**kiralık**" çalışanı olmak da çözüm değildir; çünkü o zaman sana kulak verenlerle, Torn Paine'in kendisini dinleyenlerle kurduğu türden bir ilişki kurabilmen imkânsızlaşacaktır. Özetle entelektüelin tedavüle dahil olabilmesini sağlayan "**etkili iletişim araçları**" gasp edilmiştir; bu durumda entelektüelin önünde çok önemli bir görev vardır. Mills bunu şöyle ifade ediyor: "**Bağımsız sanatçı ve entelektüel sahiden yaşayan şeylerin basmakalıplaştırılmasına ve sonuç olarak cansızlaştırılmasına karşı direnebilecek ve mücadele edebilecek donanıma sahip, sayıları gittikçe azalan birkaç kişiden biridir. Artık gerçekten yeni düşünceler geliştirmek için modern iletişim araçlarının (yani, modern temsil sistemlerinin) bizi gömdükleri klişe görüş ve düşünce batağının maskesini indirme, sürekli olarak bunların etkisini kırma kapasitesi gerekir. Bu kitle-sanatı ve kitle-düşüncesi dünyaları giderek daha fazla siyasetin taleplerine maruz kalmaktadır. İşte bu yüzden entelektüel dayanışma ve çabaların odak noktası siyaset olmalıdır. Düşünür siyasal mücadele içinde hakikatin değeri ile bizzat ilişki kurmazsa, yaşanan deneyimlerin bütününe sorumlu bir biçimde ele alamaz.**"¹

Bu paragraf öyle önemli tespitler ve vurgular içermektedir ki, tekrar tekrar okunmayı hak eder. Siyaset her yerdedir; saf sanat ve düşünce alanlarına ya da tarafsız nesnellik veya aşkın teori alanına kaçmak mümkün değildir. Entelektüeller **zamanlarına ait insanlardır**; enformasyon ya da medya sanayiinin cisimleştirdiği kitlesel temsil siyasetine herkes gibi onlar da tâbidirler; buna direnmelerinin tek yolu giderek güçlenen medyanın -tabii ki, sadece medyanın değil, statükoyu koruyan, her şeyi kabul edilebilir ve onaylanmış bir aktüellik perspektifi içinde tutan bütün düşünce yönelimlerinin- yaydığı imgeleri, resmi anlatıları, iktidarı haklı çıkarma çabalarını tartışmaya açmaları, Mill'in "**maske indirme**" dediği şeyi yaparak, mümkün olduğunca hakikati anlatmaya çalıştıkları alternatif versiyonlar geliştirmeleridir. Bu hiç de kolay bir iş değildir: **Entelektüel her zaman yalnızlık ile saf tutma arasında bir yerde durur.** Geçtiğimiz yıllarda Irak'a karşı girişilen Körfez Savaşı'nda yurttaşlara, ABD'nin masum ya da tarafsız bir güç olmadığını (Vietnam ve Panama işgallerini unutmak siyasetçilerin işine geliyordu tabii), kimsenin de ona dünya jandarmalığı gibi bir görev vermediğini hatırlatmak ne kadar zor olmuştu. Fakat o zaman entelektüellerin görevi unutulmaları su yüzüne çıkartmak, görmezden gelinen bağlantıları göstermek, savaştan ve insanların öldürülmesinden kaçınacak alternatif eylem tarzları önermekti.

1 C. Wright Mills, *Power, Politics, and People: The Collected Essays of C. Wright Mills*, der. Irving Louis Horowitz (New York: Ballantine, 1963), s. 299.

C. Wright Mills esas olarak kitle ile birey arasındaki karşıtlığı vurgular. Hükümetlerden şirketlere büyük örgütlenmelerin güçleri ile hem bireylerin hem de aşağı bir statüye sahip olduğu düşünülen insanların, azınlıkların, küçük devletler ve halkların, küçümsenen kültür ve ırkların görece zayıflığı arasında içsel bir uyumsuzluk vardır. Ben entelektüelin zayıf olanların ve temsil edilmeyenlerin safına ait olduğundan eminim. Robin Hood, diyenler olacaktır. Ama o kadar basit bir rol değildir bu, dolayısıyla da romantik idealizm denip bir kenara atılamaz. Sözcüğe benim verdiğim anlamda, “entelektüel, ne insanları teskin etme ne de konsensüs oluşturma derindedir; çok ciddi bir anlamda, ucuz formülleri, hazır klişeleri ya da iktidar sahiplerinin ve uzlaşımçıların söylediklerinde, yapıp ettiklerinde gözlenen sorunsuz, uzlaştırıcı olumlamaları kabullenmeyi istememe anlamında tüm varlığını ortaya koyan biridir. Hatta sadece bir şeyleri pasif olarak istememekle yetinmez, bunu aktif olarak kamuoyuna söyler de.”

Salt hükümet politikalarını eleştirme meselesi değildir bu, daha çok entelektüelin yarım-doğrulara ya da basmakalıp fikirlere pabuç bırakmamak için sürekli tetikte olmayı görev edinmesi meselesidir. İstikrarlı bir gerçekçilik, neredeyse atletik bir akıl enerjisi ve kamusal alanda yazılar yayımlatıp konuşmanın gerekleriyle kişinin kendi sorunlarını dengelemek için karmaşık bir mücadele gerektiren bu görev, gerektirdikleri yüzünden hep süregiden, yapısı itibarıyla bitmemiş ve zorunlu olarak eksikli bir çaba haline gelir. Ama insanı pek sevilen biri yapmasa da ben bu görevin karmaşıklığını, insanı diri tutuşunu, zenginleştirmesini seviyorum.

MİLLETLERE VE GELENEKLERE PES ETMEMEK

Julien Benda'nın ünlü kitabı **Entelektüellerin İhaneti**, entelektüellerin ulusal sınırlardan da etnik kimliklerden de etkilenmeyen bir tür evrensel alanda yaşadıkları izlenimini verir. Benda, 1927'de entelektüellerle ilgilenmenin sadece Avrupalıları kaale almak demek olduğundan emindi (Avrupalı olmadığı halde olumlu bir biçimde söz ettiği tek kişi İsa'dır). O zamandan beri durum bir hayli değişti. Bir kere Avrupa ve Batı dünyanın geri kalanı için sorgusuz sualsiz kabul edilen standartlar koyma durumunda değildir artık. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük sömürgeci imparatorlukların çözülmesi Avrupa'nın eskiden dünyanın karanlık bölgeleri denen yerleri entelektüel ve siyasi açıdan aydınlatma kapasitesini zayıflattı. Bir milyar insanı içeren, dünyanın üçte birine yayılmış olan düzinelerce farklı toplumdaki oluşun, içinde Arapça, Farsça, Türkçe gibi yarım düzine önemli dil konuşulan Müslüman dünyayla ilgilenen Amerikalı ya da İngiliz akademik entelektüeller bugün indirgemeci ve bence, sorunsuz bir biçimde “İslam” diye bir şeyden bahsetmektedirler. **Bu tek sözcüğü kullanarak, hakkında bin yıllık bir dönemi ve Müslümanlık tarihinin yarısını kapsayan büyük genellemeler yapılabilecek, İslam'la demokrasinin, insan haklarının, ilerlemenin uyşabilirliği konularında utanıp sıkılmaksızın yargılar verilebilecek basit bir nesne gözüyle bakmaktadırlar İslam'a.**²

2 Bu pratiği *Orientalizm* (Londra: Penguin, 1991) [*Oryantalizm*, çev. Selahaddin Ayaz, Pınar Y., 1991] ve *Covering Islam* (New York: Pantheon, 1981) [*Haberlerin Ağında İslam*, çev. Alev Alatlı, Pınar Y., 1984] adlı kitaplarımda ve daha yakınlarda da *New York Times Sunday Magazine*'de 21 Kasım 1993'te yayımlanan "The Phoney Islamic Threat" adlı makalede tartıştım.

Bu tartışmalar, George Eliot'ın Bay Casaubon'u gibi tüm Mitolojilerin Anahtarını arayan tek tek bazı akademisyenlerin âlimane çekişmelerinden ibaret olsaydı, “**müneccim enayiliği**” der, geçerdik. Ama bütün bunlar ABD'nin hâkim olduğu Batı ittifakının dirilen fundamentalist İslam'ın komünizmin yerine geçen yeni tehdit unsuru olduğu konusunda bir konsensüse vardığı, Soğuk Savaş sonrası ortamda cereyan etmektedir. Burada entelektüeller, deminden beri anlattığım sorgulayıcı ve şüpheci kafalara sahip bireyler, konsensüsü temsil etmek yerine; akılcı, ahlâki, siyasal gerekçelerle (metodolojik gerekçelerden hiç söz etmiyorum) bu konsensüse ilişkin şüphelerini dile getiren bireyler olmaktan çıkmış, hâkim politika görüşünü yankılayan koroya, genelgeçer düşünceleri ve giderek daha akıldışı bir hal alan “**onlar**” tarafından tehdit edildiğimiz duygusunu iyice pekiştirerek katılmışlardır. Sonuç bilgi ve dayanışma değil hoşgörüsüzlük ve korku olmuştur. Ama salt (başka bir alternatifi olmadığı için) ulusal bir dili kullanmak bile, el altında bulunveren hazır kalıp sözlere, gazetecilik, akademik profesyonelizm ve herkes tarafından kolayca anlaşılma tasası gibi birçok fail ve unsurun tedavülde tuttuğu popüler “**biz**” ve “**onlar**” metaforlarına başvurmaya meyilli kılar insanı. Tüm bunlar ulusal bir kimliği korumanın parçasıdır. Mesela Rusların ülkemizi istila edeceklerini, Japonların ekonomimizi işgal etmeye hazırlandıklarını ya da militan İslam'ın güçleniyor olduğunu düşününce kolektif bir panik duygusu yaşamakla kalmayız, aynı zamanda sahip **olduğumuz** kimliğin muhasara altında ve riskle karşı karşıya olduğu duygusunu da pekiştiririz. Bununla nasıl başa çıkılacağı bugün entelektüelin karşısındaki en önemli sorulardan biridir. Milliyet olgusu, burada ilgi merkezimizi işgal eden entelektüel bireyi dayanışma, asli bağlılık ya da vatanseverlik gerekçeleriyle halk korosuna katılmaya zorlar mı? Yoksa entelektüele genele muhalif olmak gibi daha iyi bir paye verilebilir mi?

Kestirme cevap, eleştirmeden dayanışma olmayacağıdır. **Entelektüel her zaman ya daha zayıf olanların, daha az temsil edilen, unutulmuş veya umursanmayanların ya da daha güçlü olanların yanında yer alma seçenekleriyle karşı karşıyadır.** Burada ulusal dillerin kendilerinin de bir köşede oturup kullanılmayı beklemediklerini, kullanılmaları için temellük edilmeleri gerektiğini hatırlatmak yerinde olur. Örneğin Vietnam savaşı sırasında Amerika'da köşe yazıları yazanlar “**biz**” ve “**bizim**” sözcüklerini kullanırken aslında değer içermeyen bu zamirleri temellük edip bilinçli olarak ya uzaklardaki bir Güneydoğu Asya ülkesinin zorbalıkla işgal edilmesiyle ya da (çok daha güç olan alternatifi seçip) bu savaşın hem akılsızca hem de adaletsiz olduğunu düşünen muhaliflerin o yalnız sesleriyle bağlantılı olarak kullanmışlardı. Bu, muhalefet olsun diye muhalefet etmek demek değildir. Sorular sormak, ayrımlar yapmak, alelacele toplu yargılar verip harekete geçilirken ihmal edilen ya da çiğnenip geçilen bütün her şeyi hafızalara yeniden yerleştirmek demektir. Grup ya da millet kimliği üzerindeki konsensüs konusundaysa; entelektüelin görevi, grubun doğal ya da tanrı vergisi bir şey değil, ardında mücadelelerle dolu bir tarih yatan, inşa, imal, hatta kimi zaman da icat edilmiş, temsil edilmesi bazen önemli de olabilen bir nesne olduğunu göstermektir. ABD’de **Noam Chomsky** ile **Gore Vidal** bu görevi sık sık yerine getirmişlerdir. Anlatmak istediğim şeyin en güzel örneklerinden biri, modern feminist entelektüel için can alıcı önem taşıyan bir metin olan, Virginia Woolfun **Kendine Ait Bir Oda** adlı denemesinde bulunabilir.

Üçüncü Dünya'daki çok sayıda ülkede bile, milli devletin statüko yanlısı güçleri ile bu devletin içinde hapsediği; ama temsil etmediği hatta bastırıldığı imtiyazsız halk kitleleri arasındaki gürültülü antagonizma, galiplerin ilerlemesine direnmek için gerçek bir fırsat sağlar entelektüele. Arap-İslam dünyasında daha da karmaşık bir durum vardır. Mısır ve Tunus gibi, bağımsızlıklarını kazanmalarından beri, hizipler ve mahfiller yüzünden artık iyice yozlaşmış laik milliyetçi partiler tarafından yönetilen ülkeler birdenbire İslami gruplar tarafından sarsılmaya başlamışlardır; bu gruplar ezilenlerin, kentli yoksulların, taşradaki topraksız köylülerin, İslami geçmişin restorasyonundan ya da yeniden inşasından başka umutları kalmamış bütün herkesin vekili olduklarını söylemektedirler ki, bunda oldukça haklıdır. Ama ne de olsa çoğunluğun dinidir İslam; içerdiği çok sayıdaki farklılığı ve görüş ayrılığını yok sayarak "**Tek yol İslam**" demek, İslam'ın büyük farklılıklar gösteren yorumlarından hiç söz etmemek entelektüelin rolü değildir bence. Tekbiçimli olmaktan çok uzak, karma nitelik taşıyan bir din ve bir kültürdür ne de olsa İslam. Ama İslam büyük çoğunluğun inancı ve kimliği olduğu ölçüde entelektüele düşen görev İslam'a övgüler düzen koroya katılmak olamaz. Bütün bu gürültü patırtı arasında entelektüele düşen görev, ilkin İslam'ın karmaşık, heterodoks yapısını vurgulayan bir yorum getirmek -yönetenlerin İslam'ı mı, yoksa batini şairlerle mezheplerin İslam'ı mı diye soruyor Suriyeli şair ve entelektüel Adonis-; ikinci olarak da İslami otoritelerin Müslüman olmayan azınlıkların, kadın haklarının ve modernliğin kendisinin meydan okumalarıyla dogmatik ya da sözde popülist nameler okuyarak değil, insani bir duyarlılıkla, dürüst değerlendirmeler yaparak yüzleşmesini istemektir. İslam'da entelektüel için bunun yolu, meydanı kuzu kuzu siyasal hırsları olan ulemaya ya da karizmatik demogoglara bırakmaktan değil, şahsi tefsirin, yani içtihadın canlandırılmasından geçer.

Ancak entelektüel her zaman bağıllık sorununun amansız meydan okuması ile kuşatılmış durumdadır. İstisnasız hepimiz bir tür milli, dinsel ya da etnik topluluğa aitizdir: Ne kadar yüksek sesle karşı çıkılırsa çıkılsın hiç kimse, bireyi aileye, topluluğa ve tabii ki milliyete bağlayan organik bağların üstünde değildir. Palazlanmakta olan ve dört bir yandan kuşatılmış bir grup -mesela günümüzün Bosnalıları ya da Filistinlileri- için halkının siyasal anlamda, bazen de fiili olarak fiziksel anlamda yok olma tehdidi altında bulunduğunu hissetmek; söz konusu grubun kendisini onu savunmaya, onu korumak için gücünün yettiği her şeyi yapmaya, milli düşmanlara karşı savaşmaya adamasına yol açar. Şüphesiz savunma konumundaki bir milliyetçilik söz konusudur burada; fakat Frantz Fanon'un Cezayir'in Fransızlara karşı verdiği kurtuluş savaşının (1954-1962) en şiddetli günlerinde durum analizi yaparken söylediği gibi, partide ve lider kadrolarda cisimleşen sömürgecilik karşıtı milliyetçiliği onaylayan koroya dâhil olmak yetmez. Savaşın en civcivli zamanında bile seçenekleri analiz etmeyi gerektiren, "**Hangi amaca hizmet edildiği?**" sorusu vardır ortada her zaman. Sadece, gerçekleştirilmesi zorunlu bir amaç olan, sömürgecilikten kurtulmak için mi savaşıyoruz; yoksa son beyaz polis de çekip gittiğinde ne yapacağımızı mı düşünüyoruz?

Fanon'a göre, Cezayirli entelektüelin amacı sadece, beyaz polisin yerine yerli polisi koymak olamaz; Aimé Césaire'den ödünç aldığı bir deyişle, "**yeni ruhlar icat etmek**" der, bu amaca Fanon. Bir başka deyişle, ülke çapında aşırı olağanüstü bir durumun ortaya çıktığı dö-

nemlerde topluluğun hayatta kalmasını sağlamak için entelektüelin yaptıklarının paha biçilmez değeri olsa bile, grubun hayatta kalmak için verdiği kavgaya duyduğu bağlılık onu, eleştiri duyusunu uyuşturacak, bu duyunun gereklerinden ödün verecek kadar ileriye götüremez.

Ne midir, bu gerekler?

Her zaman, hayatta kalma meselesinin ötesine geçip siyasal özgürleşme sorunlarını gündeme getirmek, lider kadroyu eleştirmek, esas savaşla ilgisiz görülüp genellikle marjinalize edilen ya da bir kenara atılan alternatifleri sunmak. Ezilenler arasında bile kazananlar ve kaybedenler vardır; entelektüelin bağlılığı kolektif yürüyüşe katılmakla sınırlı olamaz: Hintli Tagore ya da Kübalı Jose Marti gibi büyük entelektüeller bu açıdan örnek tavırlar sergilemişler, milliyetçi olmayı sürdürseler bile milliyetçilik **yüzünden** eleştirilerinden vazgeçmemişlerdir. Fanon'un, Cezayir savaşında yaptığını yapmaksızın; yani kendi yaşadığı dehşeti başka halkların yaşadığı dehşetle ilişkilendirmeksizin, bir halkın mülksüz bırakıldığını, ezildiğini ya da katledildiğini, haklarının ve politik varlığının elinden alındığını söylemek beyhudedir. Hiç de tarihsel özgüllüğün kaybedilmesi anlamına gelmez bu, daha çok bir yerde baskı konusunda alınan dersin başka bir yer veya zamanda unutulması ya da dikkate alınmaması olasılığına karşı tetikte olmak anlamına gelir. Hem sadece halkının (hatta belki bizzat kendinin de) yaşadığı acıları temsil ettin diye şimdi de kendi halkının **kendi** kurbanları üzerinde işleyebileceği benzer suçları ortaya serme görevinden kurtulmuş olmazsın. Örneğin Güney Afrikalı Boerler kendilerini İngiliz emperyalizminin kurbanları olarak görüyorlardı; ama Boer Savaşı sırasında karşılaştıkları İngiliz "**saldırganlığı**"nı atlattıktan sonra Daniel François Malan tarafından temsil edilen Boerler Ulusal Parti doktrinleri aracılığıyla apartheid diye bilinen ırk ayrımcılığı politikasını oluştururken kendi tarihsel deneyimlerini öne çıkarabildiler. Entelektüellerin kendi etnik ya da ulusal toplulukları adına yapılan kötülöklere kör kalmalarına yol açan kendini üstün görme ve haklı çıkarma tarzı tuzaklara düşüp daha fazla popüler olmaları da kolaydır. Olağanüstü hal ya da kriz dönemlerinde bu daha da geçerlidir; mesela Falkland ya da Vietnam savaşları sırasında bir bayrak altında toplanma çağrısı, savaşın ne ölçüde adil olduğunu tartışmanın vatana ihanetle bir tutulması anlamına gelmişti. Fakat hiçbir şey onu bu denli gözden düşüremeyecek olsa da bir entelektüel bunun kendisine kişisel olarak nelere mal olacağını umursamadan bu tür sürü davranışlarına açıkça karşı çıkmalıdır.

ENTELEKTÜEL SÜRGÜN:

GÖÇMENLER YE MARJİNALLER

En hüznü yazgılardan biridir sürgün. Modernlik öncesi dönemlerde sürgün iyice korkunç bir cezaydı; çünkü sadece aileden ve aşına mekânlardan uzakta amaçsızca dolaşmaktan öte bir şeydi, aynı zamanda kendini hiçbir zaman evinde hissetmeyen, etrafına hiç uyum sağlayamayan, geçmişe yatıştırılmaz bir acıyla, bugüne ve geleceğe ise buruklukla bakan biri, sürekli toplum dışı olan biri olmak anlamına da geliyordu. Sürgün fikri bir cüzzamlı, toplumsal ve ahlâki anlamda bir parya olmaktan duyulan korku ile bağlantılı olmuştur her zaman. Yirminci yüzyılda sürgün bazı bireylere -Roma'dan Karadeniz kıyısındaki ücra bir kasabaya

sürülen büyük Latin şair Ovidius gibi- yönelik şiddetli, münhasır bir cezadan, çoğunlukla sa-
vaş, kıtlık ve hastalık gibi gayri şahsi güçlerin istenmeyen bir sonucu olarak bütün bir toplu-
luğu ya da halkı etkileyen acımasız bir cezaya dönüşmüştür.

Bir yanda toplumun mevcut haline tamamen ait olanlar, onun içinde yoğun bir aykırılık
ya da uyumsuzluk duygusu hissetmeksizin barınanlar ki, bunlara “**evet**” diyiciler diyebiliriz;
öte yanda “**hayır**” diyenler, toplumlarıyla yıldızı barışmayan, bu yüzden de imtiyaz, güç ve
şan şöhret edinmeme anlamında yabancı ve sürgün olan bireyler. Yabancı olarak entelektüelin
izlediği mecrayı belirleyen kalıbı en iyi anlatan söz sürgünlüktür. Yani asla tamamen uyumlu
olmama; kendini her zaman, deyim yerindeyse, “**yerliler**”in işgal ettiği aşına muhabbet dün-
yasının dışında hissetme; çoğunluğa intibak etmek ve milli çıkarları gözetmek gibi tuzaklar-
dan uzak durma eğiliminde olma, hatta bu tür tuzaklardan hiç hazzetmeme durumu. Bu meta-
fizik anlamıyla sürgün, entelektüel için huzursuzluk, hareketlilik, devamlı tedirgin olup başka-
larını da tedirgin etmek demektir. Geçmişte kalmış ve herhalde daha istikrarlı bir nitelik arz
eden evde olma durumuna geri döneemezsiniz; maalesef yeni evinize de asla varamazsınız;
yeni eviniz ya da durumunuzla asla özdeşleşemezsiniz.

PROFESYONELLER VE AMATÖRLER

Maaş aldıkları üniversitelerle, parti çizgisine bağlılık talep eden siyasi partilerle, kişiye bir
yandan araştırma yapma özgürlüğü sağlarken belki de bir yandan da çok daha incelikli yollardan
onun yargılama yetisini budayan ve eleştirel keskinliğini körelten "think tank"lerle girdiği ilişkiler
yüzünden onlara minnettâr ve bu yüzden de kısıtlanmış olmayan bağımsız, özerk entelektüel diye
bir şey olup olmadığı ya da olup olmayabileceği sorusu hâlâ ortadadır. Bir entelektüelin çevresi,
kendisine benzer entelektüellerden oluşan bir grubun ötesine genişlediği zaman -bir diğer deyişle,
tartışma ve yargıda bulunma konusunda entelektüellere duyulan bağımlılığın yerini bir izleyici
kitlesini ya da bir işvereni memnun etme kaygısı aldığı zaman- entelektüelin yaptığı işte, verdiği
uğraşta bir şeyler, yürürlükten kalkmasa bile, kesinlikle ketlenmiş olur.

İşte yine ele aldığım ana temaya, entelektüelin temsil ettiklerine, dönmüş olduk. Ente-
lektüel bir bireyi düşündüğümüz zaman -ki burada asıl derdim bireyledir-, portresini çizdiği-
miz kişinin bireyselliğini mi vurguluyoruz, yoksa bireyin mensup olduğu grubu ya da sınıfı
mı merkez alıyoruz?

Bu soruya verilecek cevap, entelektüelin bize nasıl hitap edeceğine ilişkin beklentileri-
mizi bariz bir şekilde etkiler: Şu dinlediğimiz ya da okuduğumuz, bağımsız bir görüş mü;
yoksa bir hükümeti, örgütlü bir siyasi davayı, bir lobi grubunu mu temsil ediyor?

On dokuzuncu yüzyılda entelektüele ilişkin temsiller bireyselliği vurgulama eği-
limindeydi; entelektüel genellikle Turgenyev'in Bazarov'u ya da James Joyce'un Stephen
Dedalus'u gibi topluma hiçbir biçimde uyum göstermeyen ve bu yüzden de yerleşik kanıların
tamamen dışında bir asi olan yalnız, insanlara sokulmayan bir figürdü. Yirminci yüzyılda en-
telektüeller ya da entelijansiya -fikirleri karşılığı para alan yöneticiler, profesörler, gazeteciler,
bilgisayar ya da hükümet uzmanları, lobiciler, allâmeler, sendikalı köşe yazarları, danışman-

lar- adı verilen genel bir gruba ait olan insanların sayısındaki artışla birlikte, insan artık bağımsız bir ses olarak entelektüel birey var olabilir mi diye sormak zorunda kalıyor.

Bu son derece önemli soru tabii ki kinizmle değil, gerçekçilikle idealizmi birleştirerek ele alınmalı. Oscar Wilde'ın dediği gibi, kinik her şeyin bedelini bilen, ama hiçbir şeyin değerini bilmeyen biridir. Bütün entelektüelleri sadece hayatlarını bir üniversitede ya da gazetede çalışarak kazandıkları için satılmış olmakla suçlamak kaba ve son kertede anlamsız bir ithamdır. "Dünya öylesine yozlaşmış ki, eninde sonunda herkes para denen puta teslim oluyor" demek tam bir kinizm örneğidir. Öte yandan entelektüel bireyi bir ideal, maddi çıkarlarla hiçbir alakası olmayacak ölçüde saf ve soylu bir tür şövalye olarak görmek de ciddi bir tutum sayılamaz. Böyle bir sınavdan kimse geçemez, Joyce'un Stephen Dedalus'u bile; Dedalus o kadar saf, o kadar hırçın bir idealliktedir ki sonunda hiçbir şey yapamaz hale gelir ve daha beteri, susar. İşin özü, entelektüel ne salt yumuşak yüzlü bir teknisyen olup çıkacak denli tartışma ve huzursuzluk çıkarmaktan kaçınan biri olmalıdır; ne de tüm zamanını naletlik yapmakta haklı ama sözüne kimse kulak vermeyen biri olmaya çalışarak geçirmelidir. Toplum ne kadar özgür ve açık olursa olsun, birey ne kadar bohem olursa olsun, herkes bir toplumun zaptı altındadır. Her halükarda entelektüelin sesini duyurması ve pratikte tartışmalara; hatta mümkünse ihtilaflara yol açması gerekir. Ama yegâne seçenekler, topyekun atalet ya da topyekun isyan değildir. Günümüz entelektüeli, garantili bir kazancı olan ve dersane dışındaki dünyayla alâkası olmayan, kabuğuna çekilmiş bir edebiyat profesörü olup çıkmıştır. Jacoby'ye göre bu tür insanlar, asıl amacı toplumu değiştirmek değil akademik kariyer yapmak olan içrek ve barbarca bir üslupla yazmaktadırlar.

Entelektüel hayatın doğallığını yitirmesinin baş suçlusunun ABD olduğu da, su götürür bir iddia; çünkü bugün nereye bakarsanız bakın (hatta Fransa'da bile) bir bohem, bir cafe-filozofu olmaktan çıkmıştır artık entelektüel; birçok farklı kaygıyı, çarpıcı bir biçimde değiştirmiş, son derece farklı yollarla temsil eden bambaşka biri olmuştur. Bu konferansların başından beri belirttiğim gibi, entelektüelin temsil ettiği şey heykelimsi bir put değil, bireysel bir iş, bir enerji, kendi dili ve toplumu içinde bir dizi meseleyi bir taraf alarak, net ve açık bir biçimde kendisine dert edinen inatçı bir güçtür ki, bu meselelerin hepsi de son kertede aydınlanma ve özgürleşmeyle; yani özgürlükle bağlantılıdır. İster Batı'da olsun ister Batı dışında, entelektüele yönelik asıl tehdit ne akademiden ne varoşlardan ne de basının ve yayınevlerinin insanın kanını donduracak ölçüde ticarileşmiş olmasından gelir; ben asıl tehdidi profesyonelizm dediğim bir tutumda görüyorum. Profesyonelizmle kastettiğim şey, bir entelektüel olarak yaptığınız işi geçim kaygısıyla, sabah saat dokuz ile akşam saat beş arasında (bir gözünüzü saatten ayırmadan, öbür gözünüz devamlı profesyonel davranış standartlarına uygun davranıp davranmadığınız üzerinde) yaptığınız bir şey diye düşünmenizdir. Dnizi bulandırmamanız, kabul edilmiş paradigmanın ya da sınırların dışına çıkmamanız, pazarlanabilir ve öncelikle de "**prezentabl**" olmak uğruna kendinizi "**aman bir tatsızlık çıkmasın da**" diye düşünen, apolitik ve "**nesnel**" biri haline getirmenizdir.

Sartre, 1947'de yayımlanan ve bir entelektüel olarak amentüsü olduğu söylenebilecek "Edebiyat Nedir?" adlı kitabında entelektüel yerine **yazar** sözcüğünü kullanır; ama şu pasajda olduğu gibi, entelektüelin toplumdaki rolünden söz ettiği açıktır: "**Öncelikle yazmayı özgür**

bir biçimde, kendim amaçladığım için yazarımdır. Ama bunun dolaysız sonucu olarak, başka insanların bir yazar olduğunu düşündükleri; yani belli bir talebe cevap vermek zorunda olan ve kendisine belli bir toplumsal işlev yüklenen bir insan haline gelirim. Yazar hangi oyunu oynamak isterse istesin başkalarının onun hakkındaki tasarımı temelinde oynamak durumundadır. Belirli bir toplumda edebiyat adamına [entelektüele] atfedilen karakteri değiştirmek isteyebilir; ama değiştirebilmesi için önce bu karaktere bürünmesi gerekir. Yani kamu, âdetleriyle, dünya görüşüyle, toplum ve edebiyatın bu toplum içindeki yerine ilişkin anlayışıyla, müdahalede bulunur. Yazarın etrafını kuşatır ve yazara yönelttiği buyurgan ya da sinsi talepler, reddettiği ve görmezden geldiği şeyler, bir yapıtın inşa edilebileceği temeli sağlayan verili olguları oluştururlar”.³

Günümüz toplumu da, bazen ödüller vererek, sıklıkla entelektüellerin çalışmalarını hor görerek; hatta bunlarla alay ederek, daha da sıklıkla entelektüelin sadece kendi sahasında uzman olan bir profesyonel olması gerektiğini söyleyerek yazarın etrafını kuşatmayı sürdürmektedir. Entelektüelin en çok şöyle ya da böyle olması için toplum tarafından dörtbir yandan kuşatıldığı, tatlı sözlerle kandırılmaya çalışıldığı, gözdağı verildiği zaman entelektüel olduğu, çünkü entelektüel çalışmaların ancak o zaman ve bu temel üzerinde inşa edilebileceğini söyler Sartre. 1964'te Nobel Ödülü'nü reddettiğinde tam da bu ilkelere göre hareket etmiştir.

Bugün entelektüelin karşılaştığı baskılar nelerdir? Ve benim, “profesyonelizm” dediğim şeyle nasıl uyuşurlar?

Şimdi bana göre, entelektüelin yaratıcılığına ve iradesine meydan okuyan dört baskıyı tartışmak istiyorum: Bunlardan hiçbirisi, sadece tek bir topluma özgü değildir. Oldukça yaygın olmalarına rağmen “amatörizm” adını vereceğim tutumla her birine karşı çıkmak mümkündür.

Nedir, amatörizm?

Kâr ya da ödül beklentisiyle değil, tabloyu daha geniş çizmeye, belli çizgiler ve engeller arasında bağlantılar kurmaya duyulan aşk ve dinmek bilmez merakla; bir uzmanlık alanına kapatılmayı reddederek, belli bir meslekten olmanın insana getirdiği her türlü kısıtlamaya rağmen düşüncelere ve değerlere özen göstererek hareket etme isteğidir.

1- Bu baskıların ilki, uzmanlaşmadır [specialization]. Günümüzde insan eğitim sistemi içinde ne kadar yukarılara çıkarsa o kadar dar bir bilgi alanıyla sınırlanmaktadır. İmdi, yeterliliğe kimsenin bir diyeceği olmaz olmasına da; yeterlilik, kişinin kendi dolaysız alanı dışındaki her şeyle ilişkisini kesmesi ve kendi genel kültürünü bir dizi otoriteye ve kural sayılan düşüncelere feda etmesi anlamına geldiği zaman, uğruna ödenen bilgiye değmeyeceği açıktır. Örneğin, benim özel ilgi alanım olan edebiyat eleştirisinde, uzmanlaşma, teknik bir biçimciliğin giderek artması ve bir edebiyat yapıtının oluşumuna fiilen hangi gerçek deneyimlerin dâhil olduğuna ilişkin tarihsel anlayışın giderek yitirilmesi anlamına geldi. **Uzmanlaşma, sanat yapılırken ya da bilgi üretilirken harcanan katıksız çabayı gözden kaçırmak demektir. Bu-**

3 Jean-Paul Sartre, *What is Literature?* (Londra: Methuen, 1967) [*Edebiyat Nedir?*, çev. Bertan Onaran, Payel Y., 1982].

nun sonucunda bilgiye ve sanata seçimler ve kararlar, bağılıklar ve ittifaklar düzeyinde bakamaz, bunları salt gayri şahsi teoriler ya da metodolojiler düzeyinde görürsünüz. Edebiyat alanında uzman olmak çoğu zaman tarihi, müziği ya da siyaseti devre dışı bırakmak anlamına gelir. En sonunda edebiyat alanında tamamen uzmanlaşmış bir entelektüel olarak alanınızda sözde liderlerin her dediğini kabul eden, ehlileştirilmiş biri olur çıkarsınız. Uzmanlaşma heyecan duyma ve bir şeyler keşfetme duygusunu da öldürür ki bunların her ikisi de bir entelektüelde mutlaka bulunması gereken duygulardır. Son tahlilde bana öyle geliyor ki, uzmanlaşmaya teslim olmak tembelliktir; çünkü uzmanlık alanımızın gereklerine uyararak başkalarının sizden yapmanızı istediği şeyleri yaparsınız.

2- Uzmanlaşma, her yerdeki bütün eğitim sistemlerinde bulunan genel ve etkili bir tür baskı iken; bilirkişilik [expertise] ve diplomalı bilirkişi kültürü, daha çok savaş sonrası dünyaya özgü bir baskıdır. Bilirkişi olabilmek için uygun otoritelerden tasdikname almak zorundasınızdır; bunlar size doğru dili konuşmayı, otoriteleri zikretmeyi, doğru sahada bulunmayı öğretirler. Hassas ve/veya kârlı bilgi alanları söz konusu olduğunda bu, daha da geçerlidir. Yakın tarihlerde "siyasal doğruluk" [political correctness] adı verilen bir tutum hakkında, pek çok tartışma yapıldı. Akademideki hümanistler için kullanılan sinsi bir tanımlamaydı bu; bu hümanistler, deniyordu sık sık, kendi başlarına bağımsız bir biçimde değil, solcu bir kumpas komitesinin belirlediği normlara göre düşünüyorlar; bu normların da insanların güya "**açık**" bir biçimde tartışmasını sağlamaktansa, ırkçılık, cinsiyetçilik gibi konularda aşırı hassas davranmalarına yol açtığı söyleniyordu. Örneğin savaştan hemen sonraki yıllarda, Sovyetler Birliği söz konusu olduğunda, Soğuk Savaş'ın öncüllerini ("**Sovyetler Birliği denen fesat yuvası**" vs. vs.) sorgusuz sualsiz, kabul etmeniz bekleniyordu. Daha da uzun süren bir dönem boyunca (kabaca 1940'ların ortalarından, 1970'lerin ortalarına kadar) resmi Amerikan düşüncesine göre, Üçüncü Dünya'da özgürlük demek, Komünizmden kurtulmak demektir; bu düşünceye pek fazla karşı çıkılmadığı gibi, buna bir alay sosyolog, antropolog, siyaset bilimci ve iktisatçının durmak bilmeden geliştirdikleri bir başka düşünce daha eşlik etti. Buna göre "**gelişme**" Batı'dan kaynaklanan, ideolojisi dışı bir şeydi ve ekonomik kalkınmayı, modernleşmeyi, antikomünizmi ve bazı siyasi liderlerin ABD ile resmi ittifaklar kurmak istemelerini içeriyordu. ABD ve onun Britanya, Fransa gibi bazı müttefikleri, savunma ve güvenlikle ilgili bu görüşleri genellikle emperyalist politikalar izlemeleri gerektiği anlamında yorumladılar. Bu politikalarda önemli bir yer tutan karşıyaklanmacılık [counterinsurgency] ve (daima komünizme ve Sovyetler Birliği'ne meyleden bir şey olarak görülen) yerli miliyetçiliğe acımasızca karşı çıkış, (Vietnam'da olduğu gibi) maliyeti çok yüksek savaşlar ve işgaller, (Batı'nın Endonezya, El Salvador ve İsrail gibi müttefiklerinin yaptığı türden) işgallere ve katliamlara dolaylı olarak destek verilmesi, ekonomileri inanılmaz derecede bozulmuş kukla rejimlerin desteklenmesi gibi muazzam felakatlere yol açmıştır. Bütün bunlara karşı çıkmak, sonuç olarak, ulusal girişimleri ilerletme amacıyla biçimlendirilmiş olan bir bilirkişiler grubunun denetimindeki bir piyasaya müdahale etmek anlamına geliyordu. Örneğin Amerikan üniversite sistemi içinde yetiştirilmiş, gelişme kuramına ve ulusal güvenliğe sağlıklı bir saygı besleyen bir siyaset bilimci değilseniz, söylediklerinize kulak verilmiyor; hatta bilirkişi olmadığımız gerekçesiyle, kimi zaman konuşmanıza bile izin verilmiyordu.

Çünkü "**bilirkişilik**"in bilgiyle pek alâkası yoktu işin aslına bakarsanız. Noam Chomsky'nin, Vietnam savaşı ile ilgili olarak topladığı malzemenin kapsamı ve doğruluğu, tasdiknameli bilirkişilerin aynı konudaki yazılarındakilerden çok daha fazladır. Ama Chomsky, o bildik şoven -"**biz**"im müttefiklerimizin yardımına koştuğumuz yahut Moskova ya da Çin kökenli bir darbeye karşı özgürlüğü savunduğumuz türünden- anlayışların ötesine geçip ABD yönetiminin davranışlarının altında yatan gerçek güdülerini gösterirken, Dışişleri Bakanlığı'nın kendilerine danışmasını ya da **Rand Corporation** için çalışmayı arzulayan tasdiknameli bilirkişiler, bu alana hiç girmediler. Chomsky, matematikçiler tarafından, dilbilimci sıfatıyla kendi teorileri hakkında konuşması için sık sık davet aldığı ve matematik jargonunu pek iyi bilmemesine rağmen söylediklerinin saygı ve ilgiyle dinlendiğini anlatmıştır. Ama ABD'nin dış politikasını muhalif bir bakış açısından anlatmaya çalıştığına, dış politika alanında önde gelen bilirkişiler, onun konuşmasını "**bu konunun uzmanı olmadığı gerekçesiyle**" engellemeye çalışmışlardır. Chomsky'nin tezlerini çürütme yolunda, pek bir şey önerilmezken; sadece kabul edilebilir bir tartışma ya da uzlaşmanın muhatabının Chomsky olmadığı söylenir.

3- Profesyonelizmin getirdiği üçüncü baskı ise taraftarlarının kaçınılmaz olarak iktidar ve otoriteye doğru, iktidarın gerekleri ve imtiyazlarına doğru, ayan beyan iktidar adına çalışmaya doğru sürüklenmeleridir. ABD'nin dünya üzerinde hegemonya kurmak için Sovyetler Birliği'yle yarıştığı dönemde, Birleşik Devletler'de ulusal güvenlik gündemi akademik araştırmaların zihniyetini ve önceliklerini insanı afillatacak ölçülerde belirlemiştir. Sovyetler Birliği'nde de, benzer bir durum vardı; ama Batı'da kimse **orada** özgürce araştırma yapıldığını düşünmüyordu zaten. Bütün bunların ne anlama geldiğine daha yeni yeni uyanıyoruz: Üniversitelerin bilim ve teknoloji araştırmalarına en çok bağlıta bulunan kurumlar Amerikan Savunma ve Dışişleri Bakanlıkları olmuştur. Otuz kırk yıldır en fazla bağlı alan üniversitelerse MIT ve Stanford olmuştur. ABD'nin Üçüncü Dünya'da -öncelikle de Güneydoğu Asya, Latin Amerika ve Ortadoğu'da- izlediği politikayı desteklemek için yapılan bazı araştırmalar doğru- dan doğruya gizli faaliyetlere, sabotajlara ve hatta düpedüz savaşa tahvil ediliyordu. Bazı toplum bilimcilerin sadece dünya üzerindeki çeşitli toplumların nasıl çözüldüğünü değil, aynı zamanda bu çözümlerin nasıl önlenebileceğini de araştırmak için Ordu adına yürüttükleri, 1964'te başlayan o meşum **Camelot Projesi**'nde olduğu gibi sözleşmenin gereklerinin yerine getirilebilmesi için ahlâk ve adalet gibi sorunlar bir kenara bırakılabiliyordu. Hepsi bu kadarla da kalmıyor. Cumhuriyetçi ve Demokrat partiler gibi Amerikan sivil toplumunun merkezi güçleri; silah imal eden şirketlerin, petrol ve tütün şirketlerinin yarattığı ya da finanse ettiği endüstriyel özel çıkar lobileri; Rockefeller'ların, Ford'ların, Mellor'ların kurduğu büyük vakıflar: İşte bu kurum ve kuruluşların hepsi de hem ticari hem de siyasi gündemleri belirleyen araştırma ve inceleme programlarını yürütmeleri için bünyelerinde akademik uzmanlar çalıştırmaktadırlar. Bir serbest piyasa sisteminde normal karşılanan bir davranış bu elbette; Avrupa'nın her yerinde ve Uzak Doğu'da da olan bir şey. Thinktank'lerden alınan burslar, akademik izinler, basım parasını devletin verdiği kitaplar; meslekte ilerleme şansı ve itibar da cabası. Totaliter yönetim sistemlerinde düşünceye ve entelektüel özgürlüğe getirilen kısıtlamalar hakkında kaygılanarak bir sürü zaman harcadığımız halde; entelektüel uyumculuğu

ödüllendiren, kişiyi bilimin değil hükümetin koyduğu amaçlara ulaşmaya teşvik eden, araştırmaların ve teşviklerin piyasadan daha büyük pay kapmak amacıyla denetlendiği bir sistemin entelektüel bireye yönelttiği tehditleri dikkate alma konusunda pek titiz davrandığımız söylenemez. Bu yüzden entelektüelin sorunu, modern profesyonelleşmenin saldırılarıyla onları yok sayarak ya da nüfuzlarını yadsıyarak değil; farklı bir dizi değer ve önceliği temsil ederek baş etmeye çalışmaktır. Ben bu temsil edimine **amatörizm** diyorum, yani kârla ve bencil, dar uzmanlaşmayla değil, özenle ve sevgiyle beslenen bir etkinlik.

Bugün entelektüel bir amatör olmalıdır; en teknik ve profesyonelleşmiş faaliyetlerin bile özünde yatan ahlaki meseleleri gündeme getirmeye yükümlü olduğunu düşünen biri. Dahası, entelektüelin amatör ruhu, çoğumuzun yaşadığı katıksız profesyonel rutinin içine girip onu çok daha hayati ve radikal bir şeye dönüştürebilir; insan kendisinden yapması beklenen şeyi yapmak yerine, bunu niye yaptığını, bundan kimin yarar sağladığını ve kendi kişisel projesiyle ve orijinal düşüncelerle bunun arasında nasıl yeniden irtibat kuracağını sorabilir. Bütün entelektüel hilelerin en bayağılarından biri, bir başkasının kültüründeki bozukluklar hakkında ahkâm keserken kendi kul türündeki tam tamına aynı uygulamalara mazeretler bulmaktır. Fransız entelektüeli Alexis de Tocqueville, bunun en klasik örneğidir bence. Tocqueville Amerika'daki demokrasiyle ilgili değerlendirmesini yazıp Amerikalıların Kızılderililere ve siyah kölelere revâ gördükleri kötü muameleyi eleştirdikten sonra, 1830'ların sonlarıyla 1840'larda Fransızların Cezayir'de izledikleri politikayla da ilgili bir şeyler yazmıştır. Bu dönemde Mareşal Bugeaud'nun komutası altındaki Fransız işgal ordusu Cezayirli Müslümanlara karşı vahşice bir sindirme savaşı yürütmüştü. Tocqueville'in Cezayir hakkında yazdıklarını okurken, Amerikalıların kötülüklerine insani bir biçimde itiraz ederken kullandığı normları Fransızların eylemleri karşısında askıya aldığını görürüz birdenbire. Katliamlar karşısında kılı kıpırdamaz; **“Müslümanlar”** der; **“aşağı bir dine inanırlar ve disiplin altına alınmaları gerekir.”** Kısacası, Amerika hakkında yazarken kullandığı dilin görünüşteki evrenselciliğini kendi ülkesine kasten uygulamaz; hem de kendi ülkesi Fransa da benzer insanlık dışı politikalar izlediği halde.⁴

Bununla birlikte, Tocqueville'in (ve mesela, İngiltere'deki demokratik özgürlükler hakkındaki takdire şâyân fikirlerinin Hindistan için geçerli olmadığını söyleyen John Stuart Mill'in) uluslararası davranışlara ilişkin evrensel bir norm konusundaki düşüncelerin esasen Avrupa iktidarının ve Avrupa'nın diğer halklar hakkındaki tasarımlarının hüküm sürmesi anlamına geldiği bir dönemde yaşadığı da unutulmamalı. Dahası on dokuzuncu yüzyılda yaşayan Batıklara göre, sömürgeci orduların kara ya da kahverengi derili ırklara hiçbir ayırım gözetmeksizin uyguladıkları yasaların olağanüstü gaddarlığına karşı çıkabilecek güçte hiçbir Afrika ya da Asya halkı yoktu. Onların yazgısı yönetilmektir. Frantz Fanon, Aimé Césaire ve C.L.R. James -üç büyük, siyah, antiemperyalist entelektüel- yirminci yüzyılda yaşayacak ve yazacaklardı; yani onların ve birer parçası oldukları kurtuluş hareketlerinin, sömürge halklarının eşit muamele görme hakkını tesis ederek kültürel ve politik anlamda sağladıkları ka-

4 *Culture and Imperialism* (Londra: Vintage, 1994), s. 204-224'te bu konuyu emperyalizm bağlamı içinde ayrıntılı olarak ele aldım.

zananlardan Tocqueville'in de Mill'in de haberi yoktu. Ama bu perspektif değişikliklerinden çağdaş entelektüellerin haberleri olmasına rağmen çoğunlukla bundan o kaçınılmaz sonucu, yani temelde insan adaletini savunmak istiyorsanız bunu sadece kendi tarafınızın, kendi kültürünüzün ve kendi milletinizin onayladıkları için değil herkes için yapmanız gerektiği sonucunu çıkarmıyorlar. ABD açısından Körfez'deki asıl mesele Bush yönetiminin beyan ettiği ilkelere değil, petrol ve stratejik güç hesaplarıydı; ülke çapında, güç kullanarak toprak elde etmenin kabul edilemez bir şey olduğunu tekrar tekrar vurgulayan entelektüel tartışmalar, bu düşünceyi evrensel olarak geçerli görmeme gibi bir hatayla maluldü. Savaşı destekleyen birçok Amerikalı entelektüel, ABD'nin kendisinin daha yenilerde egemen bir devlet olan Panama'yı işgal etmiş olmasını meseleyle alakalı görmüyor gibiydiler. Eğer Irak eleştiriliyorsa ABD'nin de aynı eleştiriyi hak ettiği açık değil miydi? Ama yo: "**Bizim**" daha yüce gerekçelerimiz vardı, Saddam Hitler'den farksızdı, oysa "**biz**" büyük ölçüde özgeci ve çıkar gözetmeyen gerekçelerle hareket ediyorduk; bu yüzden de haklı bir savaşı bu.

Ya da Sovyetler'in aynı ölçüde yanlış ve aynı ölçüde mahkûm edilmesi gereken bir biçimde Afganistan'ı işgal etmesi olayını düşünelim. Fakat Ruslar Afganistan'a girmeden önce ABD'nin İsrail ve Türkiye gibi müttefikleri de, uluslararası hukuku hiçe sayarak başka ülkelerin topraklarını işgal etmişlerdi. Keza ABD'nin bir başka müttefiği, Endonezya 1970'lerin ortalarında Doğu Timor adalarını işgal ederek yüzbinlerce Timorluyu katliamdan geçirmişti; ABD'nin Doğu Timor savaşı dehşetini bildiğini ve desteklediğini gösteren yeterince kanıt vardır, ama her zamanki gibi Sovyetler Birliği'nin suçlarıyla meşgul olan Amerikalı entelektüellerin çok az bir kısmı bundan söz etmiştir⁵ ABD'nin Hindin'i işgal edip zaten kötü durumda olan küçük, çoğunlukla köylülerden oluşan toplumlara yıkımdan başka bir şey götürmediğini de kimse unutmadı. Burada eğer bir ilkeden söz edilebilecekse tek ilkenin şu olduğu görülüyor: **ABD'nin dış ve askeri politikası üzerinde çalışan profesyonel uzmanların dikkatlerini öbür süpergüce ve onun Vietnam'daki ya da Afganistan'daki vekillerine karşı yürütölen savaşı kazanmakla sınırlamaları ve bizim yediğimiz herzelerin ağza alınmaması gerektiği. "Realpolitik" alanında işler böyle yürüyor, deniyor.**

Bizimki gibi son derece güdümlü bir kitle toplumunda hakikati söylemenin amacı esasen, bilinen olgulara uygulanmış bir dizi ahlaki ilkeye -barış, uzlaşma, acıların azaltılması gibi- daha çok tekaböl eden, daha iyi bir durumun ortaya çıkarılmasıdır. Amerikalı pragmatist filozof C. S. Peirce buna **olası kılma** [abduction]* adını vermiş ve bu tanım günümüzde ünlü entelektüel Noam Chomsky tarafından ustalıkla kullanılmıştır.⁶ İnsanın konuşup yazmasının amacı tabii ki, cümle âleme ne kadar haklı olduğunu göstermek değil; ahlâki iklimde, saldırganlığın adının saldırganlık konulmasını, halkların ya da kişilerin haksız yere cezalandırılmasından vazgeçilmesini ya da bunun önlenmesini, hakların ve özgürlüklerin bir norm olarak sadece seçilmiş bir azınlık için değil, herkes için tanınmasını sağlayacak bir değişiklik yapmaya çalışmaktır. Bence hiçbir şey entelektüeli sakınganlığa, doğru olduğunu bildiği; ama

5 Bu şüphe uyandırıcı entelektüel işleyişlerin anlatımı için bkz. Noam Chomsky, *Necessary Illusions: Thought Control in Democratic Societies* (Londra: Pluto Press, 1989).

6 Noam Chomsky, *Language and Mind* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1972), 90-99.

benimsememeye karar verdiği güç ve ilkeli bir konuma tipik bir biçimde sırt çevirmeye iten zihinsel alışkanlıklar kadar takdire layık değildir. Fazla politik görünmek istemezsiniz, adınızın “**oyunbozan**”a çıkmasından korkarsınız; patronunuzdan ya da bir otoriteden onay almanız gerekir. Dengeli, nesnel, ılımlı biri olarak kazandığımız ünü korumak istersiniz; kendisine fikir sorulan, danışılan biri, bir yönetim kurulu ya da prestijli bir komiteye üye olmak, sorumlu vasatlar arasından ayrılmamak gibi bir umudunuz vardır. Günün birinde bir şeref payesi, büyük bir ödül; hatta belki de, bir elçilik kapma peşindedesinizdir.

Bir entelektüel için bu zihinsel alışkanlıklar **par excellence**⁷ yozlaştırıcıdır. Ben şahsen bütün güncel sorunlar arasında en çetinlerinden biri olan Filistin sorunu etrafında bu alışkanlıklarla karşılaştım; modem tarihin en büyük haksızlıklarından biri olan bu konu hakkında açık açık konuşmaktan duydukları korku, hakikati bilen ve ona hizmet edebilecek bir mevkide olan birçok kişinin gözlerine bağ, ayaklarına köstek, ağızlarına tıkaç oldu. 13 Eylül 1993'te FKÖ ile İsrail arasında imzalanan Oslo İlke Antlaşması'ndan sonra bu durum daha da geçerli. Bu son derece sınırlı ilk adımın yarattığı büyük sevinç, söz konusu anlaşma metninin Filistinlilerin haklarını garanti altına almak şöyle dursun; aslında İsrail'in İşgal Altındaki Topraklardaki denetiminin sürmesini garantilediğinin gözden kaçırılmasına yol açtı. Bunu eleştirmek, sonuç itibarıyla "**umut**" ve "**barış**"a karşı tavır almak anlamına geliyordu.⁸

Son olarak, entelektüel müdahalenin yapılış tarzına ilişkin birkaç söz:

Entelektüel bir dağa ya da kürsüye tırmanıp yücelerden atıp tutmaz. Tabii ki, söyleyeceklerinizi en iyi nereden duyulacaksa oradan söylemek istersiniz; ayrıca söylediklerinizi süregelen, fiili bir süreci, sözgelimi barış ve adalet davasını etkileyecek bir biçimde temsil etmek istersiniz. Evet, yalnız başına konuşur entelektüel; ama ancak kendisini bir hareketin gerçekliğiyle, bir halkın özlemleriyle, müşterek bir idealin peşinde ortak olarak koşanlarla birleştirdiğinde yankı bulur sesi. Filistin terörünü ve ölçsüzlüğünü uzun uzadıya eleştirmeye pek düşkün olan Batı'da, oportünizm sizin de Filistinlileri bir güzel kınayıp İsrail demokrasisine övgüler düzmenizi gerektirir. Sonra barış hakkında birkaç güzel lâf etmeniz de şık olur. Entelektüel sorumluluk ise Filistinlilere bütün bunları söylemenizi; ama asıl derdinizi en etkili olabileceğiniz New York, Paris ve Londra gibi yerlerde anlatırken Filistin'e özgürlük fikrini ve sadece en zayıf ve en kolay ezilebilecek tarafın değil **bütün** tarafların teröründen ve aşırılığından kurtulmak gerektiği düşüncesini de vurgulamanızı gerektirir elbette.

İktidara hakikati söylemek Panglosvari bir idealizm değildir: Seçenekleri dikkatle tartıya vurup doğru olanı seçmek ve onu en yararlı olabileceği, doğru yönde değişmeye yol açabileceği yerde zekice temsil etmektir.

(Özetleyen)

CELAL SANCAR

7 (Lat.) En üst düzeyde, (ç.n.)

8 Şu yazıma bkz. "The Morning After", *London Review of Books*, 21 Ekim 1993, C. 15, No. 20, 3-5 [Said'in FKÖ-israil anlaşmasına ilişkin bir yazısı Türkçe de yayımlandı: "FKÖ'nün Yahudi Pazarlığı", Almanca'dan çev. Tanıl Bora, *Birikim*, 54, Ekim 1993].